

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Szabó Hajnalka Piroska

**ROSA LUXEMBURGTÓL MARGARET THATCHERIG,
AVAGY NŐKÉP-REPREZENTÁCIÓK
ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE
1949 ÉS 2014 KÖZÖTTI KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEMTANKÖNYVEKBEN**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető
Dr. habil. Albert Gábor
PhD

Pécs
2023

„De mindezen férfiak között, akik lármáztak, kikiabálták, amit tettek, vagy amiről álmodoztak, hogy megteszik, ne feledkezzünk meg a nőkről sem. Mindenütt róluk van szó. De ugyan mit tudunk róluk?” (DUBY, 1987: 349).

A kutatási téma megjelölése

Szakedolgozatomban általános iskolai történelemtankönyvek női témáit elemeztem Fischerné Dárdai Ágnes által kidolgozott tankönyvkutatási modell adaptációja alapján, amely a pedagógiai tudomány alapvetéseiből indul ki, és amely a tankönyvet mint didaktikai eszközt vizsgálja (DÁRDAI, 2002: 55-62). Doktori disszertációm – kibővítve a vizsgálat időbeli, intézményi-műfaji és módszertani kereteit – ezt a kutatást folytatva tárta fel az 1949 és 2014 között megjelent középiskolai történelemtankönyvek huszadik századi nőképét, női dimenzióját, illetve nő- és genderspecifikus tartalmi elemeit, azok struktúráját tantárgypedagógiai, tankönyvtörténeti fókusz mentén, neveléstörténeti háttérrel.

A téma aktualitása

A nők és nemek helyzetével összefüggő témák, a nőket érintő társadalmi problémák mindmáig erőteljesen jelen vannak mind a nemzetközi, mind a hazai közbeszédben. A nőekkel és nemekkel kapcsolatos kérdéskör társadalmilag érzékeny témának tekinthető, amely napjainkban is egyre újabb és újabb aspektusokkal, koncepciókkal bővül, és amely komplexitása okán egyre több vitát generál a társadalmi szereplők. Ezek a viták azonban sok esetben ideologikus eredetűek, illetve nélkülözik a szaktudományos alapokat. Hiszen például a nők helyzetével kapcsolatos történelmi háttér, illetve az ebből fakadó sztereotípiák magyarázatai általában hiányoznak a társadalmi diskurzusból. Mindezek pedig hozzájárulhatnak a nemek közötti egyenlőtlenségek reprodukciójához.

A téma relevanciája

A kutatás relevanciájának kiindulópontja, hogy a feminista/gender szempontok csak marginalizált és periférikus helyet foglalnak el a neveléstudományon és a pedagógián belül. A nő- és gender specifikus tankönyvi feltárások száma szintén nagyon kevés. A tankönyv – mint kordokumentum – szerkezetén és tartalmán keresztül olyan eszköz, mely lakmuspapírként ad tanúbizonyságot egyrészt az iskola által közvetíteni kívánt legitim tudásanyagról, másrésztől

pedig a rejtett tanterv részeként a társadalom által elfogadott világnézetéről és értékrendszerről is. Így az 1949 és 2014 között íródott történelemtankönyvek huszadik századi nőképének és annak változásainak vizsgálata indokolt lehet, hiszen a kutatás segítheti a vizsgált korszak neveléstörténeti, nőneveléstörténeti horizontjának tágítását tantárgypedagógiai, tankönyvtörténeti aspektusból. Mindezek alapján a történelemtankönyvek női tematikájú összehasonlító elemzése – nemzetközi kontextusba ágyazottan – hiánypótló kutatásként jelenhet meg a hazai tudományos szférában.

A kutatási probléma bemutatása

Egyetemi tanulmányaim alatt egy szemesztert tölthettem Erasmus ösztöndíjjal a vorarlberg-i pedagógiai főiskolán (*Pädagogische Hochschule Vorarlberg*), ahol történelmet és didaktikát hallgattam, illetve az intézményhez tartozó általános iskolában órákat látogattam. Az itt megszerzett tapasztalataim alapján – miszerint az osztrák oktatási tananyagban hangsúlyosabban jelenik meg a női dimenzió –, illetve ottani professzorom Gerhard Wanner biztatására kezdtem el a témával mélyebben foglalkozni.

A kutatási probléma elősorban abból fakad, hogy a nők, a női szempontok – annak ellenére, hogy a társadalom felét alkotják – a történelemtankönyvekben, illetve a különböző oktatásügyi dokumentumokban explicit módon nem, vagy kevésbé jelennek meg. A rejtett tanterv részeként a nőkre vonatkozó latens, mögöttes tartalmak az összehasonlító tankönyvelemzés segítségével (reprezentatív minta alapján) a felszínre hozhatók és vizsgálhatók.

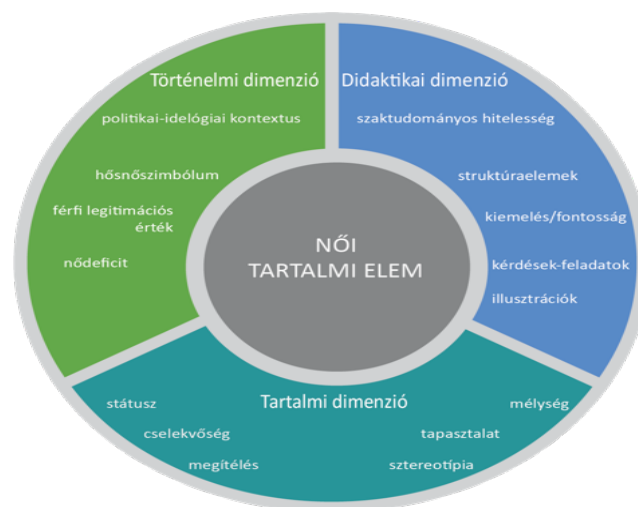
Kutatásmódszertani előzmények

Doktori disszertációm egy hosszabb időintervallum (1949–2014) történelemtankönyveinek női dimenzióját, női témáinak és tartalmi elemeinek megjelenését, illetve azok változásait akarta feltérképezni. A tankönyvi tartalmak ilyenén való feltárásához az összehasonlító tankönyvelemzés módszertani apparátusa bizonyult a legalkalmasabbnak. Az összehasonlító tankönyvvizsgálat elméleti fundamentuma a téma interdiszciplinaritása okán több tudományterület eredményeiből építkezett. Az oktatástörténeti háttérrel – amely a kutatás vezérfonalaként szolgált – Mészáros István, Pukánszky Béla, Németh András, F. Dárdai Ágnes, Kaposi József munkái alapozták meg. Az elemzés tankönyvelméleti, és ezen belül is tankönyvtörténeti szakirodalmi bázisát Unger Mátyás, Albert B. Gábor, Katona András, Szőke

András, Herber Attila, Molnár-Kovács Zsófia, illetve Dévényi Anna és Gőzsy Zoltán vizsgálatait jelentették, mely kutatások középpontjában a tankönyv mint történeti kordokumentum jelenik meg. A nőtörténet, illetve a lány- és nőnevelés-történet kutatás vonatkozásában a tankönyvanalízis legfőképpen Kéri Katalin, Pukánszky Béla, Schadt Mária, Kereszty Orsolya és Tóth Eszter Zsófia munkáira támaszkodott. A történelemtankönyvekben megjelenő női tartalmak feltérképezéséhez pedig Annie Chiponda és Johan Wassermann, illetve Brigitte Dehne és Susanne Popp, valamint Kereszty Orsolya női-és gender fókuszú tankönyvvizsgálatai biztosították az elméleti alapokat. A tankönyvelemzés kutatásmódszertani előzményének egyrészt Fischerné Dárdai Ágnes által kidolgozott tankönyvelemzési modell tekinthető (DÁRDAI, 2002). A tankönyvanalízis másik fókusza a tankönyvek ideológiai funkciója volt, amely Gerd Stein tankönyvelemzési modellje alapján a tankönyvet mint politikai eszközt vizsgálja. Ezt a kutatási irányt Albert B. Gábor munkái alapozták meg, melyek eredményeiből kiindulva, illetve ezekre támaszkodva valósítottam meg a történelemtankönyvek történeti-ideológiai elemzését (STEIN, 1977; ALBERT B., 2004, 2006, 2017).

Az elemzés kutatásmódszertani koncepciója: A nőképdimenziós-modell

Mindezen kutatásmódszertani előzményeket és tankönyvelemzési szempontokat figyelembe véve dolgoztam ki egy ún. nőképdimenziós-modellt, amely három aspektus, történelmi, didaktikai és tartalmi kontextus mentén rajzolta meg a történelemtankönyvek, illetve az adott korszak nőképét.

A nőképdimenziós-modell

Ez a háromosztatú nőképdimenziós-modell azt jelenti, hogy a történelemtankönyvekben megtalálható nőkkel kapcsolatos tartalmi elemeknek egyszerre több dimenziós jelentésük lehet. A kutatás során a történelemtankönyvek női témái hármas értelmezési mezőben reprezentálódtak: történelmi dimenzió, didaktikai dimenzió, tartalmi dimenzió. A modell történelmi dimenziója a női témákkal kapcsolatos tankönyvi tartalmak történeti-politikai-ideológiai kontextusát jelenti, amely a politikai-ideológiai kontextus, a hősnőszimbólum, a nő férfi legitimációs értéke, illetve a nődeficit kategóriái szerint definiálódott. A tankönyvekben megtalálható női tartalmak didaktikai dimenziója a szaktudományos hitelesség, struktúraelemek, kiemelés/fontosság, kérdések-feladatok, illusztrációk kategóriái alapján volt megragadható. A kutatás tartalmi dimenziója pedig a női státusz, cselekvőség, megítélés, mélység, tapasztalat/látásmód, illetve a nőkre vonatkozó sztereotípiák mentén rajzolódott ki. A nőkkel kapcsolatos, sok esetben rejtett tartalomként manifesztálódó tankönyvi elemek dimenziókba való strukturálásával – egy több évtizedet is magában foglaló időintervallum esetében – plasztikusabban kitapinthatók az egyes történelemtankönyvek, illetve korszakok nőképeivel összefüggő hasonlóságok, kapcsolódási pontok, analógiák, illetve különbségek, változások, és fejlődési trendek is. Ezzel a módszertani eljárással rávilágíthatunk arra is, hogy ugyanazon tankönyvi tartalom más és más, akár ellentétes jelentéssel bírhat a különböző dimenziók vonatkozásában, megjelenítve ezzel az egyes korszakok valós és idealizált nőképe között meghúzódó burkolt antagonizmust. A nőképdimenziós-modell tehát komplex módon térképezi fel a történelemtankönyvek nőkkel kapcsolatos tematikai egységeit. Oktatástörténeti, tantárgytörténeti és tankönyvtörténeti kontextusban nem csak a női tartalmak kvalitatív, kvantitatív és didaktikai szegmensét tárja fel a modell, hanem történeti-politikai dimenzióba helyezve a nőkre vonatkozó ideológiai reprezentációkat is, illetve azt, hogy a női tartalmak hogyan ágyazódtak be a történetírás koncepciójába. Az eddig ismertetett, általában egy-egy kutatási aspektust fókuszba állító tankönyvi feltárásokkal – melyek túlnyomó részben szociológiai szempontú sztereotípiakutatások, tartalomelemzések voltak – szemben a nőképdimenziós-modell a tankönyvek női témáinak multidimenziós, multiperspektivikus vizsgálatát teszi lehetővé.

A kutatás célja, tárgya

A nőképdimenziós-modell keretrendszerén belül értelmezendő összehasonlító tankönyvelemzés vizsgálati metodikájának koncepcióját (kutatás tárgyát, típusát, fő-és alkategóriáit, az elemzés módszereit, eszközeit) egy áttekintő táblázat foglalja össze és mutatja

be. A tankönyvelemzés bázisát a kategóriák alkotják (*Kategóriák és alkategóriák*), melyeket a táblázat középső oszlopában soroltam fel.

Mérés tárgya, egysége	Elemzés típusa	Kategóriák és alkategóriák	Módszerek	Eszközök (Munkatáblázatok)
Nőikkel kapcsolatos ismeretelemek	Kvantitatív elemzés	1. Nőikkel kapcsolatos ismeretelemek	Terjedelemelemzés	I.A
Mondat			Frekvenciaelemzés	I.B
Név/Tárgykör		2. Struktúraelemek		I.C
		2.1. Alapszöveg		I.D
		2.2. Didaktikai apparátus (Üres helyek) ¹		I.E
Nőikkel kapcsolatos ismeretelemek	Kvantitatív elemzés	1.Tartalmi súlypontok	Kvantitatív tartalomelemzés	II.A
Téma				II.B
				II.C
				II.D
				II.E

¹ A didaktikai apparátus csoportjába tartozó tankönyvi komponensek: fejezet- és alfejezetcímek, kép-, ábra- és térképábrák, margók, margófeliratok (DÁRDAL, 2002: 83).

	Kvalitatív elemzés	1.1. Konkrét női történelmi személyiségek (10 db kategória) 1.2. Nőkkel kapcsolatos témák (12 db kategória) 1.3. Női emancipáció (4 db kategória)	Kvalitatív tartalomelemzés/didaktikai elemzés Deskriptív- hermeneutikus elemzés	
--	--------------------	---	--	--

Az összehasonlító tankönyvelemzés kutatómódszertani koncepciójának áttekintő táblázata

A kutatás hipotézisei, kutatói kérdések

A kutatás alaphipotéziseként a tankönyvi női témák alacsony előfordulását határoztam meg, vagyis azt feltételeztem, hogy a női tartalmak- és szempontok a történelemtankönyvekben nem kapnak majd kellő hangsúlyt. Továbbá a Marc Bloch által, az összehasonlító történelmi módszer kapcsán „*közös pontként*” meghatározott szubsztanciális ekvivalencia – melyből különböző eltérések ágazhatnak szét, létrehozva a különbségeket – a történelemtankönyvek női témáinak szempontjából domináns erővel bírhat, hiszen a nő biológiai neme, a nőiség pontosan ilyen lényegi azonosságot jelent (BLOCH, 1996; GYÁNI, 2020: 266). Ebből a megállapításból kiindulva határoztam meg a kutatás másik fő hipotézisét, miszerint a tankönyvi női tartalmak sok esetben egyazon gondolat kifejezésében kapcsolódnak egymáshoz, akár évtizedeken keresztül is (nők történelemkívülisége).

Az azonosságokból eredő hipotéziseken túl az egyes történelmi korszakokhoz kapcsolódóan is fogalmaztam meg hipotéziseket, melyek a különbözőségekből indultak ki. A szocialista éra tankönyveivel összefüggésben a hipotézis origóját a diktatórikus államberendezkedés által megkövetelt „új szocialista embertípus” létrehozásának kívánalma/elmélete jelentette. Az „új embertípus” kategóriáján belül egy „új szocialista nőtípus” megalkotása is a célok között szerepelt az „állami feminizmus” ideológiájának részeként, amely elképzelés feltételezésem szerint a történelemtankönyvekben is tetten érhető.

További hipotézisem Pukánszky Béla kutatási eredményeiből indult ki, mely szerint a kommunista/szocialista tantervekben a „dolgozó nő” képe, a rendszerváltást követő tantervekben azonban már a tradicionális nő eszménye ragadható meg leginkább (PUKÁNSZKY, 2007: 562). Ezek alapján azt feltételeztem, hogy történelemtankönyvek esetében ugyanez a tendencia lesz felismerhető, vagyis a nőknek tulajdonított tradicionális szerepek a rendszerváltás után erőteljesebben fognak majd kidomborodni. Az utolsó hipotézisem az európai uniós csatlakozást követő évtized történelemtankönyveire vonatkozott (2004-2014). A 2003-as NAT – melyben szerepel a „férfiak és nők esélyegyenlőségének” alaptétele – bevezetése okán a történelemtankönyvekben valószínűleg nagyobb arányban fognak előfordulni női tartalmak, melyek a nemek közötti egyenlőség előmozdítását támogatják

A hipotézisek mellett kutatói kérdéseket is megfogalmaztam a tankönyvelemzés fókuszának minél pontosabb beazonosíthatósága érdekében. A kutatás fő kérdése a következő volt: Milyen 20. századi nőkép tükröződik az 1949 és 2014 közötti negyedik osztályos gimnáziumi történelemtankönyvekben? A kutatással kapcsolatos további kérdéseimet a tankönyvek átolvasása után tartalmi és didaktikai szempontok, illetve a nőképdimenziós-modell három aspektusa mentén fogalmaztam meg (DÁRDAI, 2002: 78).

A, Tartalmi szempont: mit tanultak a negyedik/tizenkettedik osztályos gimnáziumi tanulók 1949 és 2014 közötti időszakban a nő történelemről?

B, Didaktikai szempont: a tankönyvek milyen didaktikai segítséget nyújtanak a nő történelemmel kapcsolatos ismeretek, készségek, jártasságok megszerzéséhez?

Történelmi dimenzió

1. Milyen történelmi-politikai-ideológiai kontextus mentén reprezentálódnak a női témákkal kapcsolatos tankönyvi tartalmak?
2. Megjelennek-e a tankönyvekben olyan női személyiségek, akik példaképként reprezentálódnak a tankönyvi leírásokban?
3. Megjelennek-e a tankönyvekben olyan női történelmi szereplők, akik kizárólag a férfi történelmi szerepét legitimálják, erősítik?
4. Vannak-e a tankönyvekben olyan női szereplők, nőkkel kapcsolatos témák, amelyeket bizonyos történelmi korszakokban túlhangsúlyoznak, vagy elhallgatnak?

Didaktikai dimenzió

1. Megjelennek-e a tankönyvekben a nőtörténetírás-és kutatás eredményei, ha igen, akkor ezek milyen tematikus didaktikai egységekben reprezentálódnak?
2. A nőekkel kapcsolatos tartalmak milyen mértékben és hogyan manifesztálódnak a tankönyvi struktúraelemekben?
3. Kihangsúlyozzák-e a tankönyvek, hogy a nőekkel kapcsolatos tartalmak elsajátítása fontos a tanulók számára?
4. Milyen arányban jelennek meg a tankönyvekben a női témákkal foglalkozó kérdések, feladatok?
5. Megjelennek-e tankönyvi illusztrációkban a nőekkel kapcsolatos tartalmak, és ha igen, akkor ezek rendelkeznek-e pedagógiai funkcióval?

Tartalmi dimenzió

1. Milyen státuszúak a tankönyvekben a női szereplők?
2. Milyen női cselekedetek jelennek meg a tankönyvekben? Jellemző-e a statikusság a női tartalmak vonatkozásában, illetve milyen mértékben alakítók, befolyásolók a női történelmi szereplők?
3. Milyen a megítélése a női történelmi személyeknek, a női témáknak, illetve a női emancipációnak?
4. Milyen történelmi témák kapcsán jelenik meg a női aspektus a tankönyvekben? Milyen mélységben tárgyalják a tankönyvek a női történelmi szereplőket, a nőekkel kapcsolatos témaköröket és a női emancipáció témáját? Megjelennek-e női életutak?
5. Megjelenik-e a tankönyvekben a női tapasztalat, illetve látásmód? Megjelenik-e a tankönyvekben az az aspektus, amely azt mutatja be, hogy az egyes történelmi, társadalmi, ideológiai változások hogyan hatottak a nők életére?
6. Megjelennek-e sztereotípiák (szelektivitás-kiegyensúlyozatlanság, elhallgatás, láthatatlanság, fragmentáció-izoláció, nyelvi előítéletesség) a női történelmi szereplőkkel, a női vonatkozású témákkal, illetve a női emancipáció témájával kapcsolatban? (TORGYIK & KARLOVITZ, 2006: 79)

A tankönyvminta kiválasztása

A kutatás alapvető feltétele, hogy az analízis reprezentatív minta alapján valósuljon meg. Ennek érdekében a tankönyvkiválasztással összefüggésben egy kritériumrendszert kellett felállítanom, amely egyben négy kutatói dimenziót határozott meg: topográfiai aspektus, kronológiai aspektus, intézményi-műfaji aspektus, tartalmi aspektus. Ezen vizsgálati dimenziókat, illetve kapcsolódási pontjaikat Molnár-Kovács Zsófia témaértelmezési modellje alapján határoztam meg (MOLNÁR-KOVÁCS, 2015: 7-11).

A kutatás topográfiai horizontja – az időbeli dimenzióval szemben – szűk keresztmetszetű és jól lehatárolt, hiszen kizárólag Magyarország területén kiadott és használt történelemtankönyvekre terjedt ki a kutatás fókusza.

A tankönyvek vizsgálatának időspektrumát tekintve egy meglehetősen széles időintervallumot jelöltem ki (1949-2014), mely arra ad lehetőséget, hogy egy hosszmetzeti tankönyvelemzésen keresztül tudjam feltérképezni a különböző történeti korszakok nőképét, illetve annak változásait, trendjeit. Az 1949 és 2014-es időkeret meghatározásának legfőbb indoka az volt, hogy a két végpont között oktatástörténeti és tankönyvtörténeti szempontból párhuzamot lehet vonni. Egyrészt azért, mert 1948-ban a kommunista hatalom államosította az iskolákat, 2013-tól pedig Magyarországon a köznevelési intézmények szintén állami fenntartásba kerültek. Másrészt pedig 1949-ben Magyarországon a tankönyvkiadás állami kézbe került – megszüntetve a szabad tankönyvkiadás lehetőségét –, 2014-ben pedig az 1985-től liberalizált magyar tankönyvpiac ismét állami monopóliummá vált.

A történelemtankönyvek intézményi-műfaji dimenziójának definiálását alapvetően meghatározta az elemzés kronológiai aspektusa. A rendszerváltást megelőző időszak tankönyvkiadása 1949-től kezdődően egyetlen kiadón (Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat majd Tankönyvkiadó Vállalat) keresztül, államilag monopolizált módon valósult meg. A rendszerváltást követően ugyanezen tankönyvkiadó más néven (Nemzeti Tankönyvkiadó, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó), immáron plurális tankönyvpiaci helyzetben továbbra is meghatározó szereplője volt a tankönyvkiadásnak egészen a 2013-2014-es tanévig. Mindezeket figyelembe véve logikusnak tűnt, hogy a vizsgált korszakot a születésétől, egészen a megszűnéséig lefedő tankönyvkiadó történelemtankönyveinek elemzése reprezentatív mintát tud biztosítani, hiszen ezen tankönyvek az adott időintervallumban végig országos jelentőségűek, nagy példányszámban megjelentek, illetve széles körben elterjedtek és használatosak voltak. Továbbá a tankönyvek intézményi-műfaji aspektusát tekintve a tankönyvmintában középiskolai, ezen belül is leginkább gimnáziumi történelemtankönyvek jelentek meg.

A kutatás tartalmi aspektusa a huszadik századi női tematika mentén határozta meg magát, mely egyértelműen kijelölte számunkra a gimnáziumi történelemtankönyvek osztályfokozatát. Ennek eredményeképpen a hosszmetzeti tankönyvvizsgálat negyedik, illetve tizenkettedik évfolyamos gimnáziumi történelemtankönyvekben térképezte fel a különböző történelmi korszakok nőképét, illetve annak változásait, trendjeit. Azért választottam a női témák tekintetében a huszadik századot, mivel ez az a korszak, amikor a nők életében jelentős változások történtek, a női szerepek pedig alapvetően módosultak, illetve átformálódtak. A történelemtankönyvek elemzésén keresztül ezt a nőemancipációs folyamatot szerettem volna nyomon követni.

Az előzőekben felsorolt kritériumok és kutatási dimenziók mellett fontos volt meghatározni a tankönyvek kiadási évét is. Ennek megállapításához kor-és oktatástörténelmi, tantárgy- és tankönyvtörténelmi, valamint nő- és nőneveléstörténelmi csomópontok által kijelölt időperiódusokat határoztam meg, és ezek mentén választottam ki az 1949 és 2014 között kiadásra került, államilag engedélyezett történelemtankönyveket. A tankönyvelemzés elsődleges forrásait tehát a történelemtanítást alapvetően meghatározó hivatalos dokumentumok, vagyis az 1949 és 2014 közötti gimnáziumi, illetve középiskolai történelemtankönyvek jelentették. Összesen 14 db történelemtankönyv került be a vizsgálati mintába, 7 db a rendszerváltás előtti, és 7 db a rendszerváltás utáni időszakból.

A tankönyvelemzés eredményei

A női témájú ismeretelemek kvantitatív mutatói

- A terjedelmi adatokból megállapítható volt, hogy a nőekkel kapcsolatos témák nagyon kis arányban voltak jelen a történelemtankönyvekben, mivel ezek mértéke egyik tankönyv esetében sem érték el az 5%-ot.
- A terjedelmi adatok szórása nagy volt, vagyis a történelemtankönyvek nagyon eltérő arányban tartalmaztak női ismeretelemeket.
- A történelemtankönyvek terjedelmi adataiból az derült ki, hogy a rendszerváltás után kiadott tankönyvekben közel háromszor annyi női ismeretelemet tartalmazó mondat van, mint a rendszerváltás előtti tankönyvekben. Ez különösen igaz a 2003 után kiadott tankönyvekre, hiszen a legmagasabb értékeket ezek a történelemtankönyvek érték el.

- A történelemtankönyvek gyakorisági mérése alapján megállapítható volt, hogy a rendszerváltás után íródott tankönyvek majdnem kétszeres többlettel rendelkeznek a női ismeretelemek vonatkozásában, mint a rendszerváltás előtti tankönyvek. A legtöbb elemszámot ez esetben is a 2003 után kiadott történelemtankönyvek tudhatták magukénak.
- A női tartalmak összességében nagyobb arányban fordultak elő a didaktikai apparátusban, mint az alapszövegben. A rendszerváltás előtti tankönyvek esetében a női elemek kiegyenlítettebben voltak jelen az alap, illetve a didaktikai szövegek relációjában. A rendszerváltás után íródott történelemtankönyvekben viszont a női témák az alapszövegben kevésbé voltak jelen. Különösen igaz ez a megállapítás azokra a történelemtankönyvekre, amelyek magas női elemszámmal rendelkeztek. Vagyis minél inkább növekszik a női tartalom a vizsgált tankönyvekben, annál inkább didaktikai szövegek fogják tartalmazni azokat. Ez a tankönyvi gyakorlat a női témák kiegészítő funkcióját, illetve súlytalanságát bizonyítja.
- A tankönyvírók nagyon kevés alkalommal éltek azzal a lehetőséggel, hogy a nőtörténelemmel kapcsolatos ismeretanyagot bevezető, illetve összefoglaló szövegekben jelenítsék meg, így a nőekkel kapcsolatos témákat az alapszövegek csoportján belül döntő többségében a magyarázó szövegek textusai tartalmazták. A női tartalmak a didaktikai apparátus kategóriáján belül pedig forrásokban, illetve kiegészítő szövegekben jelentek meg leggyakrabban.
- A történelemtankönyvek női ábrázolásainak gyakorisági adatai szintén nagyon alacsony értékeket mutattak, hiszen ez esetben is mindösszesen 5%-os részesedésről beszélhetünk. Ha ezekbe az illusztrációkba beleszámítjuk a férfiakat és nőket vegyesen ábrázoló képeket is, akkor az átlag százaléérték négyszeres többletet mutatott (21%).
- Összességében a tankönyvi illusztrációk vonatkozásában a nők önállóan csak nagyon ritkán jelentek meg, a legtöbb esetben férfiakkal együtt ábrázolták őket.
- A rendszerváltás előtt és után íródott történelemtankönyvek viszonylatában az előbbieknél jóval kevesebb nővel kapcsolatos ábrázolást tudhattak magukénak.

- A terjedelmi és az illusztrációs adatok összevetéséből pedig az látszott kirajzolódni, hogy azok nem egymást alátámasztó egységként, hanem egymást helyettesítő komponensként manifesztálódtak az oktatási folyamatban.

A tartalmi súlypontok és alkategóriáinak kvantitatív mutatói

- A tartalmi súlypontok gyakorisági mérése alapján a konkrét nők kategóriája (48%) fordult elő a legnagyobb arányban, ezt követte a női témák csoportja (39%), illetve a legalacsonyabb értéket a női emancipáció témája érte el (13%). A rendszerváltás előtt, illetve a rendszerváltás után kiadott történelemtankönyvek esetében ezek az arányok hasonló módon alakultak.
- A rendszerváltás előtt íródott történelemtankönyvekben a konkrét női szereplők általában névvel, önállóan, saját státusz birtokában voltak jelen a történelemben. A rendszerváltás utáni tankönyvekben viszont megnövekedett azon női történelmi szereplők száma, akik pusztán férfiak által azonosítva tűntek fel a történelmi horizonton.
- A nőkkel kapcsolatos témák széttöredezve jelentek meg a vizsgált történelemtankönyvekben. A női témák gyakorisági mutatói alapján a női munkával (rendszerváltás előtti tankönyvek), illetve a női alárendeltséggel, áldozati szereppel (rendszerváltás utáni tankönyvek) kapcsolatos leírásokkal találkozhattunk leginkább. A rendszerváltás előtti történelemtankönyvekben az anyaság tematikája nem jelent meg hangsúlyosan.
- A női emancipáció témáját a tankönyvek kevésbé érintették, illetve dolgozták fel. Az emancipációs kategórián belül a rendszerváltás előtt íródott tankönyvek a női munkával kapcsolatos tartalmakat jelenítették meg a leggyakrabban, a rendszerváltás utániak pedig a választójog kérdését problematizálták leginkább. Fontos megjegyezni, hogy a nőneveléssel kapcsolatos tartalmak hiányoztak a vizsgált történelemtankönyvekből.
- Az illusztrációk főkategóriák szerinti vizsgálata alapján az ábrázolásokon a női témák jelentek meg leginkább (79%), ezután a konkrét nők csoportja következett (18%). A női

emancipációval kapcsolatos ábrázolások aránya mindösszesen csak 3% volt. A rendszerváltás előtt, illetve a rendszerváltás után kiadott történelemtankönyvek esetében ezek az arányok hasonló módon alakultak.

- A tankönyvi szövegekben a konkrét nők kategóriája szerepelt a legnagyobb arányban, míg az ábrázolásokon a női témák domináltak. A női emancipáció témája pedig sem a tankönyvi szövegekben, sem pedig az illusztrációs bázis tekintetében nem jelent meg meghatározó módon.
- A konkrét női történelmi személyiségek az illusztrációs bázis tekintetében nagyjából ugyanolyan arányban nevesítettek, mint nem, valamint nagyobb arányban szerepeltették őket férfiak mellett. Ez leginkább a rendszerváltás után kiadott tankönyvek esetében volt igaz.
- A női témák illusztrációs megjelenítése legfőképpen a különböző történelmi események, társadalmi, politikai tevékenységek, valamint az alárendeltség, áldozati szerep témák kapcsán realizálódott.
- A női emancipáció illusztrációs bázisa statisztikailag nem volt mérhető a kevés elemszám okán. Ez a kevés elemszám pedig egyenletesen oszlott meg az alkategóriák között.
- A női történelmi személyiségek nagyobb arányban voltak jelen a tankönyvi szövegekben, mint az illusztrációkban, a női témák pedig a tankönyvi ábrázolásokban fordultak elő többször. Így az általános női témák vonatkozásában az illusztrációs elemeket nem támasztották alá szöveges narrációval. Mindezekből pedig az következett, hogy a szöveges és illusztrációs elemek nem alátámasztották, vagy kiegészítették egymást, hanem egymást helyettesítve jelenítették meg a női aspektust a tankönyvekben.

A tartalmi súlypontok és alkategóriáinak kvalitatív mutatói

Történelmi dimenzió

- A tankönyvelemzés történeti-ideológiai szempontú analízise a politikai-ideológiai kontextus, a hősnőszimbólum, a nő férfi legitimációs értéke, illetve a nődeficit kategóriáinak segítségével térképezte fel a történelemtankönyvek nőikkel kapcsolatos tartalmi elemeit.
- Az ötvenes évek tankönyveiben megjelenő női tartalmakat marxista, osztályharcos történetírói felfogás hatotta át. A nyolcvanas évek történelemtankönyveiben a női tartalmak vonatkozásában a militáns, osztályharcos attitűd teljesen elhalványult, illetőleg gazdaságtörténeti szemléletű tartalommal szelídült. A rendszerváltás után íródott történelemtankönyvek női témáinak vonatkozásában szellemi-ideológiai pluralizmus volt jellemző.
- A rendszerváltás előtt kiadott történelemtankönyvek női tartalmainak politikai-ideológiai kontextusa legfőképpen a politikai aktivizmus, ideológiai eszme, női szervezetek, női egyenjogúság és a női munka témáiban manifesztálódtak. A rendszerváltás utáni történelemtankönyvekben pedig történeti források kapcsán találkozhattunk politikai-ideológia textusokkal.
- A rendszerváltást megelőző történelemtankönyvek „hősnői” baloldali forradalmárok, munkásmozgalmi vezetők, politikusok voltak: Rosa Luxemburg, Clara Zetkin, Dolores Ibárruri, Hámán Kató. A rendszerváltást követő történelemtankönyvek esetében pedig szociáldemokrata és jobboldali politikusok kaptak „heroikus szerepet”, úgymint Kéthly Anna, illetve Slachta Margit. Nemzetközi szinten ugyancsak egy jobboldali, konzervatív női politikus debütált a történelem színpadán Margaret Thatcher személyében. Az ezredfordulót követően pedig a legfontosabb női karakter – Margaret Thatcher mellett – Janis Joplin amerikai énekesnő volt, aki mint az ellenkultúra, hippimozgalom képviselője rajzolódott ki a történelmi horizonton. A kétezres években megjelent történelemtankönyvek „hősnői” meglehetősen hektikus módon

manifesztálódtak, kizárólag egy-egy példa erejéig (Indira Gandhi, Evita Perón, Hillary Clinton).

- A rendszerváltás előtt kiadott történelemtankönyvekben a nők saját jogon kerültek reflektorfénybe, történelemformáló szerepük vitathatatlan volt. A rendszerváltás időszakában kiadott tankönyvekben a női történelmi szereplők szintén önállóan, saját jogon vettek részt a történelmi cselekményekben. A kilencvenes években viszont egyre több olyan női történelmi személyiség jelent meg a történelemtankönyvekben, akik a férfi történelmi, politikai legitimitásának megerősítése okán kerültek be a történelmi elbeszélésekbe.
- A Rákosi, illetve a Kádár-korszak történelemtankönyveiben a jobboldali, keresztény-konzervatív női személyiségek kizárólag negatív kontextusban voltak jelen, valamint a nők hagyományos szerepei szintén hiányoztak ezekből a tankönyvekből. A rendszerváltás utáni időszak történelemtankönyveiből a baloldali, kommunista női szereplőket teljesen „kigyomlázták”. Helyükre szociáldemokrata, jobboldali és liberális politikusnők érkeztek, illetve az általános női témák között egyre hangsúlyosabbá vált a nők tradicionális szerepe, mint például az anyasággal és a reprodukcióval kapcsolatos tematika.

Didaktikai dimenzió

- A tankönyvi tartalmak didaktikai kontextusának kvalitatív elemzése a szaktudományi hitelesség, illetve a struktúraelemek, kiemelés/fontosság, kérdések-feladatok, illusztrációk kategóriái alapján valósult meg.
- A szaktudományos hitelesség az ötvenes évek elején kiadott tankönyvekben nem volt elemezhető, a női tartalmak kizárólag politikai-ideológiai tematika mentén voltak értelmezhetőek. Az 1980-as évek tankönyveiben a női tartalmak már nem politikai- és ideológiai szempontok mentén manifesztálódtak kizárólag, hanem gazdaság-és társadalomtörténeti aspektusból.

- A rendszerváltás hajnalán kiadott történelemtankönyvekben a nőtörténelem szaktudományos megjelenítése nem volt tetten érhető.
- Az ezredfordulót követő történelemtankönyvekben egyre nagyobb mértékben voltak jelen a női tartalmak, illetve a nőtörténetírás-és kutatás eredményei. A kétezres-tíz években pedig a tankönyvi nőtörténeti vonatkozások szaktudományos tudatosságra engedtek következtetni a női ismeretelemek mennyisége, illetve azok tematikai minősége okán is, de egységes nőtörténeti tananyag továbbra sem realizálódott.
- A struktúraelemek tekintetében az ötvenes évek történelemtankönyveit nem lehetett elemezni, mivel ezen tankönyvek didaktizáltsági foka meglehetősen alacsony volt még ebben az időszakban. A hatvanas évek tankönyveiben azonban a női tartalmak már egyre magasabb arányban fordultak elő didaktikai szövegekben. A nyolcvanas években kiadott történelemtankönyvek esetében pedig a női témák jóval nagyobb arányban, illetve változatosabb didaktikai apparátusban szerepeltek (forrás, üres hely, függelék, olvasmány).
- A rendszerváltás időszakában született történelemtankönyvek női ismeretelemeinek didaktikai eszköztára meglehetősen szerény képet mutatott. Az 1995-ös és az 1999-es történelemtankönyvekben az alapszövegi- és didaktikai előfordulás kiegyenlített, illetve háromszoros didaktikai többletű volt a női tartalmakkal kapcsolatban. A didaktikai csoport vonatkozásában a női témák döntő többségében történeti forrásokban és kiegészítő szövegekben voltak megtalálhatóak.
- A kétezres évek történelemtankönyvei közül a Lator-féle tankönyv 2003-as kiadásában a női tartalmak jóval nagyobb arányban szerepeltek alapszövegi részekben, ami kivételesnek számított a kilencvenes évek második felében és a kétezres években kiadott történelemtankönyvek vonatkozásában. A 2005-ös történelemtankönyv a női ismeretelemeket többségében a didaktikai szövegeiben jelenítette meg, egészen pontosan kiegészítő szövegekben és forrásokban. A Száray-Kaposi-féle 2014-es tankönyv strukturális felépítése okán is a női tartalmakat, mintegy hatszoros többlettel a didaktikai textusaiban reprezentálta. A didaktikai szövegfajták közül leginkább kiegészítő szövegekben, forrásokban, illetve üres helyeken fordultak elő a női témák.

- A kiemelés/fontosság kategóriájával összefüggésben az ötvenes évek történelemtankönyvei közül egyedül az 1959-es tankönyvben lehetett mérést végezni, az összes női elem 45%-a kiemelt információként volt jelen ebben a tankönyvben. A hatvanas évek történelemtankönyvei a kiemelés/fontosság tekintetében magas értékeket értek el (23%, 66%). Az 1968-as tankönyv pedig az összes elemzett tankönyv közül a legmagasabb értékkel rendelkezett a női vonatkozások megjegyzendő tartalomként való reprezentálásában. Az alapszövegben megjelenő női tudáselemek a nyolcvanas évek történelemtankönyveiben csak nagyon ritkán voltak kiemelve, a legalacsonyabb értékeket ezek a tankönyvek érték el az ötvenes évek történelemtankönyveivel egyetemben.
- A rendszerváltás történelemtankönyvei a kiemelés/fontosság kategóriájában 8%, illetve 26%-os részesedést tudhattak magukénak. A kilencvenes évek közepén, illetve végén kiadott történelemtankönyvek 17%-ban emelték ki, hangsúlyozták nőikkel összefüggő tartalmaikat.
- Az ezredfordulót követő történelemtankönyvek 17%, illetve 8%-os arányban tartották lényegesnek a nőikkel kapcsolatos információk kiemelését. A kétezzer-tíz években a kötelezően megtanulandó női ismeretek 8%-os arányban voltak jelen a tankönyvben.
- A történelemtankönyvekben egészen a nyolcvanas évekig nem találkozhattunk kérdésekkel, feladatokkal. Jóvérné Szirtes Ágota tankönyvei kevés alkalommal (6-4 db) ugyan, de már szerepeltettek női ismeretelemeket a tankönyvi feladatokban és kérdésekben.
- A rendszerváltás történelemtankönyveiben a női tematikával összefüggésben nem fogalmazódtak meg kérdések és feladatok. A kilencvenes évek tankönyveiben ugyancsak nagyon kevés kérdés és feladat volt megtalálható a női témákhoz kapcsolódóan (3-5 db).

- Az ezredfordulót követően megjelent történelemtankönyvek meglepően rossz adatokkal rendelkeztek a kérdések, feladatok kategóriájában, hiszen női tartalommal kapcsolatos kérdések és feladatok nem fordultak elő ezekben a tankönyvekben.
- A Száray-Kaposi történelemtankönyv egyetlen kivételként számos női elemet tartalmazott a kérdések, feladatok tekintetében (35 db). A kérdések, feladatok több esetben is tankönyvi illusztrációkhoz, diagramokhoz, grafikonokhoz, táblázatokhoz, térképekhez voltak köthetőek. Továbbá kivételes megoldás volt a tankönyvben, hogy az egyes női tartalmi elemekhez több kérdés is tartozott, multiperspektivikus módon árnyalva a különböző történelmi jelenségeket.
- Az ötvenes évek történelemtankönyveinek női témájú illusztráció bázisát nem lehetett elemezni. A hatvanas években megjelent tankönyvek közül az 1968-as Balogh-féle történelemtankönyv volt az egyetlen olyan tankönyv a rendszerváltás előtt, amelyben a szöveges és a képi női elemek kiegyensúlyozott arányban voltak jelen (29-19 db). Az 1980-as évek történelemtankönyveinek női témájú illusztrációs apparátusa mind mennyiségi (16-14 db), mind minőségi szempontból (változatosabb női tematika, életmód-és mentalitástörténeti témák, női megjelenítés a magánszférában, női ismeretelemek diagramokon, táblázatokban) jobb eredményeket mutatott, mint a korábban kiadott tankönyvek.
- A rendszerváltás idején megjelent történelemtankönyvek illusztrációk tekintetében nagyon szegényes képet mutattak. A kilencvenes évek tankönyvei közül Lator László 1995-ös történelemtankönyve a rendszerváltás utáni időszak második legalacsonyabb értékét érte el a női ábrázolások vonatkozásában (9 db). Salamon Konrád 1999-es történelemtankönyve (S1999) volt az első olyan tankönyv a rendszerváltás után, amelyben nagyobb számban szerepeltek illusztrációs női tartalmak, illetve az egyetlen, melyben a nőkkel kapcsolatos szöveges és vizuális elemek hasonló arányban voltak jelen (76-68). A nők változatos szerepkörben manifesztálódtak ebben a történelemtankönyvben, nemcsak képi illusztrációkon, hanem grafikus ábrázolásokon, illetve táblázatokban is.

- Az ezredforduló történelemtankönyvei közül Lator László 2003-ban kiadott történelemtankönyve több női illusztrációs elemet tartalmazott, mint a korábbi kiadás (9-15 db). Az előző kiadáshoz képest változás volt továbbá, hogy a női tematika nem kizárólag politikai-ideológiai és áldozati kontextusban jelent meg, hanem életmódtörténeti témákkal kapcsolatban is. A 2005-ös történelemtankönyvben összesen 40 db nőikkel összefüggő illusztrációs elem volt megtalálható, melyek változatos tematika mentén reprezentálódtak (történelmi események, ideológia-propaganda, női áldozatiság, női munka, életmód- és divattörténet). Ábrákon és grafikonokon szintén megjelent néhány női tartalom.
- A 2014-es történelemtankönyv rendelkezett a legmagasabb illusztrációs elemszámmal a női tartalmak vonatkozásában (76 db). Az általános női témák széles tematikai horizont mentén bontakoztak ki, mint például történelmi események, női áldozatiság, női munka és foglalkoztatottság, illetve hangsúlyos volt a tankönyv illusztrációs bázisának életmódtörténeti aspektusa is. A női emancipáció illusztrációs reprezentációja ugyancsak egyedülálló volt ebben a történelemtankönyvben. A legtöbb grafikus ábrázolás szintén ebben a tankönyvben volt megtalálható. A Száray-Kaposi tankönyv rendelkezett a legmagasabb elemszámmal a táblázatok, ábrák és diagramok tekintetében is. Kivételes gyakorlatnak számított, hogy a tankönyvben a női tartalmakhoz kérdések, feladatok is kapcsolódtak, melyek a tanulói motivációt segítették, erősítették.

Tartalmi dimenzió

- A női témákkal kapcsolatos ismeretelemek tartalmi kontextusának kvalitatív elemzése a státusz, cselekvőség, megítélés, mélység, tapasztalat/látásmód és a sztereotípiák kategóriái mentén monitorozta a történelemtankönyvek szövegeit.
- A rendszerváltás előtt kiadott történelemtankönyvekben megjelenő női történelmi szereplők önálló státusszal rendelkeztek, míg a rendszerváltás utániakban a női státuszok vonatkozásában már tradicionális szerepek is megjelentek (feleség, anya, leány, nőrokon).
- A rendszerváltás előtti tankönyvekben szinte csak aktív, történelemformáló szerepben feltűnő női karakterekkel találkozhattunk. A rendszerváltás után íródott tankönyvekben

viszont már sokkal több olyan női szereplő volt, akik a hagyományos női szerepüknek megfelelően, a történelmi változásoknak kevésbé kitett szférában voltak jelen. Emellett azonban többféle aktív, történelemformáló női szerepnek is szemtanúi lehettünk ezekben a tankönyvekben, melyek legfőképpen történelmi visszaemlékezések által manifesztálódtak.

- A történelemtankönyvek összességéről általánosan megállapítható, hogy a bennük megjelenő női szereplők többsége inkább semleges, illetve pozitív megítélésű volt. A rendszerváltás előtti történelemtankönyvek esetében a női személyiségek nyolcvan százaléka pozitív szövegkörnyezetben manifesztálódott. A rendszerváltás után kiadott tankönyvekben a semleges és pozitív szerepben megjelenő nők aránya kiegyenlítettebb, illetve a negatív női minőségek gyakoribb előfordulása volt jellemző.
- A női történelmi személyiségek életútjai néhány példától eltekintve nem bontakoztak ki, róluk sok esetben csak említés szintjén volt szó.
- A kommunista-szocialista időszak történelemtankönyveinek tekintetében a női tapasztalat, a női hang csak nagyon kevés alkalommal bukkant fel. A rendszerváltást követően a történelemtankönyvek vonatkozásában már jóval több női citátummal találkozhattunk. Ezen nő idézetek egyrészt történelmi események résztvevői által interpretálódtak, másrészt pedig egy-egy tudományterület női képviselőinek kutatásain keresztül.
- A rendszerváltás előtti történelemtankönyvek esetében a női történelmi szereplők vonatkozásában csak kevés sztereotipikus tartalommal találkozhattunk. Az elhallgatás, láthatatlanság sztereotípiája volt jellemző ezekre a tankönyvi tartalmakra, mivel kevés női karakter jelent meg bennük. A rendszerváltás történelemtankönyvei ugyanezt a gyakorlatot vitték tovább, természetesen az ideológiai sztereotípiákat mellőzve. A rendszerváltás utáni időszak történelemtankönyveiben azonban már felfedezhetőek voltak különböző sztereotípiák a konkrét női történelmi személyiségekkel összefüggésben (elhallgatás, láthatatlanság, marginalizáció, szelekció).
- Az ötvenes-hatvanas évek történelemtankönyvei az általános női témákat tekintve nagyon szegényes tartalommal rendelkeztek, bennük leginkább a munkásnők

helyzetével foglalkozó leírások reprezentálódtak. A nyolcvanas évek tankönyveiben változatosabb női státuszok voltak jellemzők, melyek gazdasági szempontok mentén váltak fontossá. A rendszerváltáskor íródott történelemtankönyvek esetében az általános női témák visszaszorultak a nyolcvanas évek tankönyveihez képest. A kilencvenes években, illetve az ezredfordulót követő történelemtankönyvekben már többfajta szerepben, státuszban jelentek meg a női karakterek, ezek között hangsúlyos szerepet kapott a hagyományos női minőség is.

- Az ötvenes és a hatvanas évek történelemtankönyveiben az aktív, történelemformáló női tevékenységek voltak jellemzőek. A nyolcvanas években a női szereplők továbbra is aktív résztvevői voltak a történelmi-politikai eseményeknek, viszont kevésbé intenzív és offenzív módon. A rendszerváltást követő történelemtankönyvek már több alkalommal tematizálták a nők passzív szerepét, melyben az áldozati női minőség dominált. Az aktív női mozzanatok leginkább a politikai cselekvőségben, valamint a női munkavállalásban voltak tetten érhetőek. Az ezredfordulót követő történelemtankönyvek színes palettáját jelenítették meg a női cselekedeteknek, azonban az inaktív, hagyományos női szerepekhez köthető tevékenységek túlsúlyban voltak a tankönyvi leírásokban.
- A vizsgált történelemtankönyvekben a női témák általános megítélése semleges volt. A rendszerváltást megelőző időszak tankönyveiben az általános női témák jellemzően semleges és pozitív kontextusban jelentek meg. A rendszerváltás utáni tankönyvek esetében azonban a női tematika mentén már több negatív példa volt felfedezhető.
- A női témákat feldolgozó szövegrészek nem alkottak kompakt, egységes textusokat. Többnyire egy-egy mondatban, esetleg bekezdésben voltak megtalálhatóak a női tartalmak. A legjellemzőbb női témák, melyeket a tankönyvek részletesebben kifejtettek: a női munkavállalás, gyermekvállalás, abortusz, nők ellen elkövetett erőszak, nők mint a történelmi események áldozatai, nők mint a történelmi események résztvevői.
- A történelemtankönyvekben csak nagyon ritkán fogalmazódtak meg a nők életére ható történelmi változások. Az ötvenes-hatvanas évek történelemtankönyveiben a női tapasztalat többnyire konkrét női történelmi személyiségek által reprezentálódott. A

nyolcvanas évek tankönyveiben már több női tapasztalattal összefüggő leírással találkozhattunk. A rendszerváltás után kiadott történelemtankönyvekben a női tapasztalat az áldozatiság, illetve a munka kontextusában realizálódott leginkább. Az ezredfordulót követően a női téma számossága miatt a nőket érintő történelmi folyamatok komplexebb módon kerültek bemutatásra. Ezek a leírások öt tematikai csomópont körül összpontosultak: történelmi-politikai események okozta kiszolgáltatottság, nők tradicionális szerepeihez köthető tapasztalatok, történelmi események kapcsán a nők életét érintő és befolyásoló hatások, női munkavállalás, történelmi mindennapok.

- A sztereotípiák tekintetében az ötvenes-hatvanas évek történelemtankönyveire leginkább a női témák láthatatlansága, elhallgatása volt jellemző. A késő kádári időszak történelemtankönyveiben már több sztereotipikus leírás volt található a női témák vonatkozásában (nyelvi, ideologikus sztereotípiák). A rendszerváltás történelemtankönyveinek esetében a különböző történelmi korszakok nőtörténelmi vonatkozásai nem voltak hangsúlyos elemek a tankönyvi leírásokban (elhallgatás, láthatatlanság sztereotípiája). A 20. század nőtörténelme sok esetben „szenvedéstörténetként” reprezentálódott ezekben a történelemtankönyvekben. Az ezredforduló után íródott történelemtankönyvekben több sztereotipikus női ábrázolás is manifesztálódott, illetve gyakori volt a nők életét meghatározó társadalmi változások egyoldalú bemutatása.
- A női emancipáció témája mint történelmi folyamat egyik történelemtankönyv esetében sem jelent meg, a témával kapcsolatos információk fragmentáltan és röviden manifesztálódtak. A rendszerváltás előtti, illetve a rendszerváltás történelemtankönyvei különböző jogi szövegekben, nemzetközi szerződésekben, illetve pártprogramokban jelenítették meg a női egyenjogúsággal kapcsolatos tartalmi elemeket. A női emancipáció története a kilencvenes évek történelemtankönyvei tekintetében leginkább a választójog kérdése kapcsán interpretálódott. Az ezredfordulót követően megjelent történelemtankönyvek lényegesen hosszabban tárgyalták a női egyenjogúság történetét, azonban többször a didaktikai apparátus részeként.
- A női emancipáció történetével kapcsolatos tankönyvi leírások értékítélettől mentesek voltak, inkább a pozitív tankönyvi kontextus volt jellemző rájuk.

- A sztereotípiák vonatkozásában leginkább a láthatatlanság és az elhallgatás volt jellemző, hiszen összességében kevés ismeretanyag jelent meg a női emancipáció témájával kapcsolatban. Ezek mellett a fragmentáció sztereotípiája volt feltűnő, hiszen a női egyenjogúsítás történelmi folyamata egyik tankönyv esetében sem rajzolódott ki. A marginalizáció tankönyvi gyakorlata pedig abban volt felfedezhető, hogy nagyon sok esetben a témával kapcsolatos ismeretelemek olvasmányokban, illetve kiegészítő szövegekben fordultak elő.

A disszertáció főbb eredményei

- Az összehasonlító tankönyvelemzés eredményeképpen egy olyan új komplex módszertant sikerült kidolgozni, amely lehetővé tette, hogy neveléstörténeti, tantárgy- és tankönyvtörténeti kontextusban elemezzem a különböző történelmi korszakok nőképét, illetve azok változásait. A komplex modell történelmi, didaktikai és tartalmi dimenzió mentén rajzolta meg a történelemtankönyvek nőképét, amely modell generikusan alkalmazható lenne – minden érvényességi kritériumnak megfelelően – tankönyvek női dimenziójának vizsgálatára.
- A kutatás során a történelemtankönyvek mélyebb jelentéstartalmihoz fértem hozzá, melynek eredményeképpen a szakirodalomban megfogalmazott „előítéletességi kritériumokon” túl további sztereotípiatípusokat tudtam azonosítani, illetve definiálni (pl. ideológia alapú sztereotípiák).
- A kutatás eredményei egyrészt igazolták azon hipotézisemet, miszerint az „új szocialista nőtípus” karaktere a kor történelemtankönyveiben is megjelent, mintegy igazodva a kommunista diktatórikus rendszer ideológiai, politikai, társadalmi és gazdasági elvárásaihoz. Másrészt azt is bemutatták, hogy a kommunista-szocialista időszak történelemtankönyveiben reprezentálódó, politikai-ideológiai hatásoknak kitett nőkép hogyan formálódott, változott a diktatúra évtizedei során.
- A női témákra vonatkozó tankönyvvizsgálati következtetések megerősítették Pukánszky Béla eredményeiből kiinduló hipotézisemet is, mely szerint a kommunista-

szocialista állam történelemtankönyveiben azonosítható, a férfiakkal azonos szerepekre felkészített „dolgozó nő” típusa a rendszerváltás után eltűnt, helyét pedig az évezredek óta szinte változatlanul tovább élő tradicionális nőszemély vette át (PUKÁNSZKY, 2007: 562).

- Az ezredfordulót követő történelemtankönyvekkel kapcsolatban – a kvantitatív és kvalitatív vizsgálatok alapján – alátámasztható volt, hogy bennük nagyobb arányban fordultak elő női tartalmak, melyek a nemek közötti egyenlőség előmozdítását támogatták.
- Továbbá a kutatás igazolta alaphipotézisemet is, miszerint a női dimenzió – a Marc Bloch által „*közös pontként*” meghatározható szubsztancia (BLOCH, 1996; GYÁNI, 2020: 266) – alulreprezentált, illetve marginalizált módon manifesztálódott a több évtizedet felölelő korszakban, amely a nők történelemkívüliségének koncepciójából fakadt.
- Az összehasonlító tankönyvkutatás eredményei segíthetik az olyan szaktudományos és didaktikai szempontok szerinti, ún. minimum konszenzusok megfogalmazását, melyek alapján a nők történelme mint egy jól átgondolt, egységes, koherens tananyag be tud épülni a történelemtankönyvekbe, ezáltal pedig a történelemoktatásba (FRITZSCHE, 1992).
- A nőképdimenziós-modell adaptációjával – mely többdimenziós hálózatban, multidiszciplináris és interdiszciplináris megközelítéssel vizsgálja a sok esetben rejtett üzenetként manifesztálódó tartalmi elemeket, azok kontextusait, illetve narratív és ideológiai mintázatait –, valamint szövegelemző szoftverek támogatásával az áltudományos, dezinformációs tartalmak, narratívák értelmezési- és jelentésmintázatai is azonosíthatóak, kutathatóak lehetnének, ezáltal pedig felhasználhatóak az oktatás különböző területein, különösképpen a történelemtanítás jelenismereti szegmensében.

A tézisekben hivatkozott irodalom

- ALBERT B., G. (2004): A történelmi tudat alakulása a Kádár-korszak egyes általános és középiskolai történelemtankönyveiben. In: ALBERT B., G. (szerk.): *Tudatformálás vagy tudattorzítás?* Kölcsey Füzetek IX. szerk.: SALLAI, É. Kölcsey Intézet, Budapest. 7–64.
- ALBERT B., G. (2006): *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban.* Pannon Egyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Pedagógiai Kutatóközpont, Pápa.
http://www.dralbertgabor.hu/images/AlbertG_kotet_veg.pdf [2019.05.11.]
- ALBERT B., G. (2017): A Deák kultusztól a romantikus „Ferenc Jóska-kép” kialakulásáig: Avagy az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációja a Horthy-korszak történelemtankönyveiben. In: *Belvedere Meridionale.* 29. évf., 3. sz. 90–98.
http://www.belvederemeridionale.hu/wpcontent/uploads/2017/03/07_Albert_2017_03_03.pdf [2019.05.11.]
- BLOCH, M. (1996): Az európai társadalmak összehasonlító történelméről. In: BLOCH, M. (szerk.): *A történész mestersége.* Budapest.
- DÁRDAI, Á. (2002): *A tankönyvkutatás alapjai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- DUBY, G. (1987): *A lovag, a nő és a pap.* Gondolat, Budapest.
- FRITZSCHE, P. (1992): Schulbücher auf dem Prüfstand. Perspektiven der Schulbuchforschung und Schulbuchbeurteilung in Europa. In: (Hrsg.): FRITZSCHE, P.: *Studien zur Internationalen Schulbuchforschung* Bd.75, Frankfurt am Main.
- GYÁNI, G. (2020): *A történelmi tudás.* Osiris Kiadó, Budapest.
- MOLNÁR-KOVÁCS, Zs. (2015): *A dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyvek Európa-képe kortörténelmi, iskolatörténelmi, tankönyvtörténelmi kontextusban.* Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs.
- PUKÁNSZKY, B. (2007): Nőkép, női szerepek és iskoláztatás a második világháború után. In: *Educatio.* 2007/4. sz.
https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/pukanszky_b_07_04.pdf [2017.05.23.]
- STEIN, G. (1977): *Schulbuchwissen, Politik und Pädagogik.* Kastellaun.
- TORGYIK, J. & KARLOVITZ, J. T. (2006): *Multikulturális nevelés.* Bölcsész Konzorcium, Budapest.

Az elemzett tankönyvek

- EGYETEMES TÖRTÉNELEM IV. rész (1952): *A legújabb kor története az általános gimnáziumok számára.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- NAGY, I. & KEMPELEN, I. & BELLÉR, B. & INCZE, M. (1959): *A magyar nép története III. rész (1849-1948).* Az általános gimnáziumok IV. osztálya számára. 5. kiad., Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZAMUELY, T. & KIS, A. & URBÁN, A. (1958): *Egyetemes történelem (1849-1945).* A gimnáziumok IV. osztálya számára. 4. kiad., Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZAMUELY, T. & RÁNKI, Gy. & PAMLÉNYI, E. & ALMÁSI, J. & BORSÁNYI, K. & BÁLINT, B. (1965): *Történelem.* Az általános gimnáziumok számára. 6. bővített kiad., Tankönyvkiadó, Budapest.
- BALOGH, E. (1968): *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- JÓVÉRNÉ SZIRTES, Á. (1984): *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára. A legújabb kor története.* 3. kiad., Tankönyvkiadó, Budapest.
- JÓVÉRNÉ SZIRTES, Á. & SIPOS, P. (1989): *Történelem a gimnáziumok IV. osztálya számára 1914-1945.* 6. bővített kiad., Tankönyvkiadó, Budapest.
- BORSÁNYI, Gy. (1991): *Történelem IV. 1944-1990.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- RUBOVSKY, P. (1992): *Történelem IV. Vázlatok a XX. század történetéről.* 1-2. kötet, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- IFJ. LATOR, L. (1995): *Történelem a középiskolák IV. osztálya számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- SALAMON, K. (1999): *Történelem IV. A középiskolák számára.* 6. kiad., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- IFJ. LATOR, L. (2003): *Történelem IV. a középiskolák és felnőttoktatás számára. A XX. század.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- HANTOS, I. & BÍRÓ, G. (2005): *Történelem 4. kötet: Korunk története: (XX. század).* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KAPOSÍ, J. & SZÁRAY, M. (2014): *Történelem IV. középiskolák, 12. évfolyam.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó publikációk

- SZABÓ, Hajnalka Piroska (2015): Általános iskolai történelemtankönyvek női témáinak összehasonlító elemzése. In: *Történelemtanítás*. (L.) Új folyam VI. évf. 1–2. sz.
http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wpcontent/uploads/2015/09/06_01_06_Szabo.pdf
- SZABÓ, Hajnalka Piroska (2016): Általános iskolai történelemtankönyvek női témáinak összehasonlító elemzése II. In: *Történelemtanítás*. (LI.) Új folyam VII. évf. 1–2. sz.
<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/07/szabo-hajnalka-piroska-altalanos-iskolai-tortenelemtankonyvek-noi-temainak-osszehasonlito-elemzese-07-01-08/>
- SZABÓ, Hajnalka Piroska (2019): Az 1970-es és az 1980-as évek magyar tanterveinek nőneveléstörténeti elemzése. In: CZEFERNER, D. & TAKÁCS, Zs. M. & ÁCS, M. & PUSZTAFALVI, H. (szerk.): *„Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéről*. Kronosz Kiadó, Pécs. 177–190.
- SZABÓ, Hajnalka Piroska (2021): Általános iskolai történelemtankönyvek női emancipációval kapcsolatos témáinak összehasonlító elemzése. In: MAISCH, P. & MOLNÁR-KOVÁCS, Zs. & SZABÓ, H. P. (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben VIII*. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 44–55.
<https://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/nevtudphd/Kiadv%C3%A1nyok/Iskola%20t%C3%A1rsadalmi%20t%C3%A9rben%20t%C3%A9s%20id%C5%91ban%208.pdf>
- SZABÓ, Hajnalka Piroska (2021): Nőképek a kommunista időszak magyar történelemtankönyveiben. In: ÁCS-BÍRÓ, A. & MAISCH, P. & MOLNÁR-KOVÁCS, Zs. (szerk.): *Iskola a társadalmi térben és időben IX*. PTE BTK „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. 77–84.
<https://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/nevtudphd/Kiadv%C3%A1nyok/Iskola%20t%C3%A1rsadalmi%20t%C3%A9rben%20t%C3%A9s%20id%C5%91ban%209..pdf>
- SZABÓ, Hajnalka Piroska (2021): Nőképváltozások gimnáziumi történelemtankönyvekben 1949 és 1989 között. In: *Neveléstudomány. Oktatás – Kutatás*

<http://nevelstudomany.elte.hu/index.php/2021/03/nokepvaltozasokgimnaziumitortenelemtankonyvekben-1949-es-1989-kozott/>

A doktori értekezés témaköréhez kapcsolódó konferencia-előadások

- Szabó, Hajnalka Piroska: Általános iskolai történelemtankönyvek női témáinak összehasonlító elemzése: Tudomány Hete konferencia. Dunaújváros, 2016. november 7–12.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Történelemtankönyvek női tematikájú összehasonlító elemzése: Hazai műhelyek – nemzetközi kapcsolatok. Nemzetközi neveléstörténeti konferencia. Pécs, 2016. december 9–10.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Általános iskolai történelemtankönyvek női emancipációval kapcsolatos témáinak összehasonlító elemzése: Horizontok és Dialógusok Konferencia III., Iskola a társadalmi térben és időben VIII. Pécs, 2017. május 10–12.
- Szabó, Hajnalka Piroska & Maisch, Patrícia: „A honvéd özvegye”, avagy a női dimenzió megjelenése az irodalom- és történelemoktatásban: „A tudomány ekként rajzolja világát”. Irodalom, nevelés és történelem metszetei. Doktorandusz konferencia. Az Eszterházy Károly Egyetem Doktorandusz Önkormányzat és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat I. közös konferenciája. Eger, 2017. szeptember 28–29.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Nőkép az iskolai történelemtankönyvekben: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság XVII. Országos Neveléstudományi Konferenciája. Nyíregyháza, 2017. november 9–11.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Az 1970-es és 1980-as évek magyar tanterveinek nőneveléstörténeti elemzése: Új kutatások a nőnevelés történetében. PAB Neveléstörténeti Munkabizottságának konferenciája. Pécs, 2018. április 18.

- Szabó, Hajnalka Piroska: Nőkép a kommunista időszak magyar történelemtankönyveiben: Horizontok és Dialógusok Konferencia IV., Iskola a társadalmi térben és időben IX. Pécs, 2018. május 9–12.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Nőkép a kommunista időszak Magyarországon az általános iskolai történelemtankönyvek tükrében: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság XVIII. Országos Neveléstudományi Konferenciája. Budapest, 2018. november 8–10.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Nőképváltozások a kommunista diktatúra gimnáziumi történelemtankönyveiben: Horizontok és Dialógusok Konferencia V., Iskola a társadalmi térben és időben X. Pécs, 2019. május 8–10.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Nőképváltozások gimnáziumi történelemtankönyvekben 1949 és 2014 között: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság XIX. Országos Neveléstudományi Konferenciája. Pécs, 2019. november 7–9.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Rosa Luxemburgtól Margaret Thatcherig, avagy nőképreprezentációk 1949 és 2014 közötti történelemtankönyvekben: 16. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia. Kaposvár, 2023. május 18–19.
- Szabó, Hajnalka Piroska: Rosa Luxemburgtól Margaret Thatcherig, avagy női identitások vizsgálata 1949 és 2014 közötti történelemtankönyvekben: „A múltban gyökerező identitás jelene és jövője”. Nemzetközi Interdiszciplináris Konferencia. Veszprém, 2023. június 21–24.